

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՈՎՔԵՐ ԵՆ ԱՐՑԱԽՑԻՆԵՐԸ՝
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ, ԹԵ՞ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

«Ժողովուրդն է տարածքի բախտը որոշողը,
եւ ոչ թե տարածքը՝ ժողովրդի»

Հարդի Դիլարդ

ՄԱԿ-ի Միջազգային արդարադատության
դատարանի դատավոր

Ադրբեջանի կողմից Արցախի դեմ սանձազերծաց պատերազմը մղվում է ոչ միայն կռվի դաշտում, այլև՝ տեղեկատվական ճակատում: Ադրբեջանն ապատեղեկատվության միջոցով փորձում է միջազգային հանրությանը ապացուցել, որ Արցախի հայերը ոչ միայն տեղաբնիկ չեն, այլև ազգային փոքրամասնություն են հանդիսանում, որի ուժով Արցախը չի կարող որևէ պետականություն ունենալ: Հոգվածում լուսաբանվում են, թե ինչպիսի հանրություն է Արցախի բնակչությունը և միջազգային իրավական ինչպիսի չափանիշներ են տարածվում նրա վրա: Այդ առումով ցույց է տրվում ազգային փոքրամասնություն և սփյուռք եզրույթների էությունը, ինչպես նաև լուսաբանվում է միջազգային փաստաթղթերով ժողովրդին տրված բնութագրականները՝ դրանք համոզիչ կերպով տարածելով Արցախի ժողովրդի վրա:

Հոգվածում բացահայտվում է նաև ժողովուրդների ինքնորոշման և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների հարաբերակցությունը, որի շրջանակներում Արցախի ժողովուրդն իր իրավունքներն համապատասխանեցրել է միջազգային իրավունքի պահանջներին՝ իր առժանի տեղը զբաղեցնելով միջազգային հանրության ժողովուրդների ընտանիքում:

Բանալի բառեր՝ պետություն, պատմական տարածք, ժողովուրդ, բնակչություն, ազգ, տեղաբնիկ ազգային փոքրամասնություն, հակամարտություն, կարգավիճակ, ժողովրդի ինքնորոշում:

Արհեստածին ձևավորված «Ադրբեջան» կոչվող պետությունն ընդամենը մեկ-դարյա պատմություն ունի: Այն սկսվում է 1918 թվականի մայիսի 28-ից, երբ Անդրկովկասյան ֆեդերացիայի քայքայումով Կովկասի մուսուլմանների ազգային խորհուրդը Անդրկովկասի արևելյան մասը հռչակեց որպես արևելյան մուսուլմանական հանրապետություն, որին Թուրքիայի խորհրդով տրվեց Ադրբեջան հորջորջումը¹: Այդ պե-

¹ Ա. Միմոնյան, *Զանգեզուրի գոյապայքարը 1917- 1920 թ.թ.*, Երևան, 2017, էջ 78:

տությանը 1920 թվականի ապրիլի 28-ին հաջորդեց Խորհրդային Ադրբեջանը, իսկ ԽՍՀՄ-ի լուծարումից հետո՝ ժամանակակից Ադրբեջանի Հանրապետությունը:

Սեփական հայրենիք և մշակույթ ունենալու մոլուցքով տարված, վերջին 100 տարվա ընթացքում Ադրբեջանն իրականացնում է պետության կազմի մեջ գտնվող բնիկ ազգերի և ազգությունների ոչնչացման պետական քաղաքականություն: Այդ քաղաքականության գլխավոր թիրախը եղել և մնում է հայ ժողովուրդը, որի դեմ տեղեկատվական պատերազմը ոչ մի վարկյան չի դադարում: Նման պայմաններում դարաբաղյան հակամարտության ֆոնի վրա Ադրբեջանի ղեկավարությունը միշտ էլ հեզնանքով շեշտում է, թե «Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը հասկացություն գոյություն չունի: Կա Լեռնային Ղարաբաղի բնակչություն, որ մինչև հակամարտությունը բաղկացած էր ադրբեջանցիներից եւ հայերից, որոնք հավասար իրավունքներ ունեին»:

Բոլոր միջազգային ատյաններում, Ադրբեջանի նախագահը, քաջ գիտակցելով, որ տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմում հակառակորդին բարոյալքելու հնարքներից մեկն էլ ապատեղեկատվության քարոզչությունն է, ուստի եւ բառախաղերի միջոցով փորձում է Արցախի ժողովրդին վերածել «տեղական բնակչության» կամ «ազգային փոքրամասնության», դրանով իսկ, աղավաղելով Արցախի ժողովրդի արդեն իսկ իրականացրած ինքնորոշման իրավունքը, առանց որեւէ իրավական հիմքի միջազգային հանրությանը ներկայացնել, թե իբր հակամարտությունը Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ է, այլ ոչ թե Ադրբեջանի եւ Արցախի²:

Իրականում ինչպիսի՞ հանրություն են արցախցիները՝ ժողովուրդ, թե՞ բնակչություն: Սրանք առօրյա խոսք ու զրույցում հաճախակի կիրառվող հասկացություններ են, որոնց միջեւ առկա տարբերությանը շատ հաճախ ուշադրություն չենք դարձնում:

Հայոց լեզվի բառարաններում «Ժողովուրդ» բառի հոմանիշներ են հանդիսանում՝ ազգ, ազգություն, ածու, էթնոս, ազգաբնակչություն, բնակչություն, ցեղ և այլ հասկացությունները: Միջազգային իրավունքի բազմաթիվ փաստաթղթերում հանդիպում ենք ժողովուրդ բառահոլովածի, բայց դրանցից ոչ մեկում էլ տրված չէ այդ հասկացության ծավալուն բնորոշումը: Հարցին առավել մոտ բնորոշումը տրվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի զեկույցներից մեկում, ըստ որի՝ ժողովրդի (ազգի) բնութագրիչներն են՝ մշակութային միատարրությունը, լեզվական միասնությունը, ընդհանուր պատմական ավանդույթը, ազգային ինքնությունը, կրոնական միասնությունը եւ ընդհանուր տնտեսական կյանքը:

Միջազգային-իրավական բառապաշարում, 1957 թվականից սկսած հայտնվեց «բնիկ, տեղաբնիկ ժողովուրդ» եզրույթը, որի տակ նկատի է ունեցվում այն ժողովուրդներին, որոնք վաղնջական ժամանակներից կազմում են տվյալ տարածքի բնակչությունը եւ որոնց ավանդույթներն ու մշակույթը համահունչ են այն տարածքին, որտեղ

² 2019 թվականի հոկտեմբերի 3-ին Սոչիի «Վալդայ» միջազգային ակումբում ՀՀ վարչապետ Ն. Փաշինյանի և Ադրբեջանի նախագահ Ի. Ալիևի բանավեճը:

նրանք ապրում են: Համաձայն միջազգային իրավունքի նորմերի՝ հաճախ տեղաբնակությունը համարվում է պետական անկախության կամ պետության մեջ հատուկ իրավունքների ձեռքբերման պայմանագրերի գլխավոր նախապայման: Այդ համատեքստում, 2007թ. սեպտեմբերի 13-ին ՄԱԿ-ի ընդունած «Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին» Հռչակագիրը (որի ընդունմանը ձեռնպահ է մնացել Ադրբեջանը), կարելու է իրավական փաստաթուղթ է ադրբեջանա-արցախյան հակամարտության կարգավորման համար: Մասնավորապես, Հռչակագրի 3-րդ եւ 4-րդ հոդվածներում արձանագրված են, որ բնիկ ժողովուրդներն ունեն ինքնորոշման իրավունք, որի ուժով նրանք ազատորեն հաստատում են իրենց քաղաքական իրավիճակը եւ ազատորեն իրագործում իրենց տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային զարգացումը³:

Այստեղից պարզ է, թե ինչու Ադրբեջանը ձեռնպահ է մնացել Հռչակագրի ընդունմանը: Ավելին, Ադրբեջանն անընդհատ թմրեկահարում է՝ հայերի՝ Կովկասում իբր թե բնիկ չլինելու եւ Իրանի ու Թուրքիայի խորքերից ադրբեջանական հողերում վերաբնակվելու մասին թեզը: Բայց կեղծարարությունն էլ երեւի թե սահմաններ ունի: Մի կողմ թողնենք Աքեմենյան Պարսկաստանի արքա Դարեհ Ա Մեծի (հայկական աղբյուրներում՝ Դարեհ Վշտասայան) տիրապետության օրոք գրված Բիսիթունի արձանագրությունը (մ.թ.ա. 520-518 թվականներ), հայ եւ օտար պատմիչների աշխատությունները, պատմական Հայաստանում սփռված վիմագրերը եւ զանք 18-րդ դար, երբ մի շարք թյուրքական խաշնարած, վաչկատուն ցեղեր՝ թյուրքալեզու ջավանշիր ցեղի քոչվորական ծագմամբ առաջնորդ Փանահ Ալիի գլխավորությամբ, օգտվելով Արցախի որոշ մելիքների, հատկապես Վարանդայի Մելիք-Շահնազար 2-րդ մելիքի պառակտիչ, դավաճանական պահվածքից եւ Պարսկաստանում տիրող խառնաշփոթից, որ սկիզբ էր առել Նադիր շահի սպանությունից (1747թ.) հետո, կարողացան ներթափանցել Ղարաբաղի (Արցախի) կուսակալության տարածք եւ Շուշի բերդաքաղաքը դարձնել, այսպես կոչված, «խանական» նստավայր: Ինչպես հայտնի է, հայկական հողերի վրա «խանական» կառավարումը վերացվեց 1822թվականին՝ փոխարինվելով ռուսական վարչակազմով⁴:

Արցախահայության տեղաբնիկ լինելը վկայում են թեկուզ եւ հենց վերջին տարիներին միջազգային հնագիտական արշավախմբերի կողմից կատարված պեղումները, որոնց համաձայն՝ հայությունը մարդաբանական տեսակետից տեղաբնիկ ժողովուրդ է եւ հայերը հետնորդներն են այն բնակչության, որ այստեղ ապրում է 6-7 հազար տարի շարունակ:

Ազգությունը նույնպես մարդկանց պատմական ընդհանրություն է, որն ունի միասնական լեզու, տարածք, սովորույթներ եւ մշակույթ: Բայց ժողովուրդը գտնվում է հասարակության զարգացման ավելի բարձր մակարդակի վրա, քան ազգությունը:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ պետք է տարբերակել նաև «ազգային փոքրամասնություն» եւ «սփյուռք եզրույթները»: Առաջինն ազգային խմբեր են, որոնց պատմական հայրենիքը գտնվում է տվյալ պետության սահմաններից դուրս եւ, ի

³ ՄԱԿ-ի 13.09.2007 թ. «Բնիկ ժողովուրդների իրավունքների մասին» հռչակագիրը

⁴ Լեո, հատոր 3, Երևան, 1973, էջ 206-275:

տարբերությունն բնիկ ժողովուրդների, չունեն միջազգայնորեն ճանաչված իրավունքներ: Իսկ երկրորդը բավարար չափով տարածված է ամբողջ աշխարհում եւ նշանակում է ժողովրդի (ազգի) մի մաս, որն ապրում է պատմական հայրենիքի սահմաններից դուրս: Հենց այդպիսի ճակատագիր է վիճակված հայ ժողովրդի մեծ հատվածին:

Այսպիսով, միջազգային փաստաթղթերով ժողովրդին տրված բնութագրականները լիովին համապատասխանում են Արցախի ժողովրդի չափորոշիչներին: Արցախի ժողովրդի մեծամասնությունը հայեր են, ում մայրենի լեզուն հայերենն է, իսկ կենցաղում կիրառում են հայոց լեզվի դարաբաղյան (արցախյան) բարբառը, դավանում են քրիստոնեություն, կրում են հայ ժողովրդի հնագույն մշակութային արժեքները, ունեն ազգային ինքնություն եւ պատմական տարածք, որը կամայականորեն հայտնվել է Ադրբեջանի կազմում: «Արցախի ժողովուրդ» եզրույթը նշանակում է նաեւ, որ հանրապետության սահմաններում բնիկ մեծամասնություն կազմող հայ ժողովրդի հետ մեկտեղ, խաղաղ եւ փոխշահավետ գոյատևում են տարբեր ազգային խմբեր՝ ռուսներ, հույներ, ադրբեջանցիներ եւ այլն: Այդ են վկայում մարդահամարի վերաբերյալ վերջին հարյուր քսան տարվա վիճակագրական տվյալները: Ռուսական կայսրության բնակչության առաջին մարդահամարի՝ 1897թ. տվյալներով, Շուշիի գավառում (որին անհիմն կցված են եղել նաեւ Ադդամի եւ Աղջաբեդու շրջանները) բնակվում էր 138.771 մարդ, որից 58,2%-ը՝ հայեր, մնացածը՝ այլազգիներ: Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Ադրբեջանի, քեմալական Թուրքիայի եւ բոլշևիկյան Ռուսաստանի սիրախաղերի արդյունքում երրորդ երկրի նորմատիվ իրավական ակտի ուժ չունեցող կուսակցական որոշմամբ Արցախը հայտնվեց Խորհրդային Ադրբեջանի կազմում եւ նրա մի մասին տրվեց մարզային ինքնավարություն (1923թ.), հայերը կազմում էին ինքնավար մարզի բնակչության 94%-ը: Փաստորեն այլազգիներն այնքան քիչ էին, որ համաձայն ԱդրԽՍՀ Կենտգործկոմի՝ «Հիմնարկությունների ազգայնացման վերաբերյալ» 1923թ. հուլիսի 31-ի որոշման, եթե Խորհրդային Ադրբեջանի հիմնարկ-ձեռնարկություններում եւ կազմակերպություններում գործավարությունը պետք է տարվեր թուրքերեն, ապա Լեռնային Ղարաբաղում՝ հայերեն լեզվով: Տեղին է հիշեցնել, որ ցարական Ռուսաստանում կովկասաբնակ մահմեդականներին անվանում էին մուսուլմաններ կամ կովկասյան թաթարներ, Խորհրդային Միության կազմավորումից հետո՝ թուրքեր, իսկ հետագայում՝ «ժողովուրդների մեծ հայր» Ստալինի ցուցումով, նրանք կոչվեցին ադրբեջանցիներ:

Խորհրդային Ադրբեջանի կազմի մեջ կամայականորեն հայտնված Արցախի կարգավիճակի վերաբերյալ որևէ փաստաթուղթ ունենալու հարցը բազմիցս քննարկվել է Ադրբեջանի կուսակցական և պետական մարմիններում և վերջնական հաշվով «խորհրդային տեսքի բերված» փաստաթղթին տրվել «Սահմանադրություն» հոր-ջորջումը (1924թ.): Ինչևէ, հենց այդ փաստաթղթից նկատելի է, որ Լեռնային Ղարաբաղը ոչ թե գտնվել է Ադրբեջանի կազմում, այլ նրա «մի բաղկացուցիչ մասն» կազմել եւ ներկայացված էր Ադրբեջանի բոլոր մարմիններում՝ համեմատական չափի սկզբունքով: Իսկ դա նշանակում է, որ Խորհրդային Ադրբեջանի տարածքում պետական իշխանության կրողներից մեկն էլ Արցախի հայ ժողովուրդն էր իր պատմական

տարածքով: Փաստաթղթում նենգամտորեն նշվել է, որ «Ինքնավար Լեռնային Ղարաբաղում ամբողջ գործավարությունը, դատավարությունը եւ դպրոցներում ուսուցումը կատարվում է մայրենի լեզվով»⁵: Դժվար չէ կոտակել, որ հեռագնա նպատակային ենթատեքստ ունի «մայրենի լեզու» առեղծվածային հասկացությունը: Մինչդեռ ինքնավար մարզ կազմավորելու մասին Ադրբեջանի Կենտրոնականի դեկրետում նշված էին «հայ-մուսուլմանական» «հայերի եւ մուսուլմանների», «Լեռնային Ղարաբաղի հայկական մաս» բառակապակցությունները, որոնցից հասկանալի է, որ բառակապակցության առաջին մասը վերաբերում է հազարամյակների խորքից եկող բնիկ տերերին՝ հայ ազգությանը, իսկ «մուսուլման» հասկացությունը կոնկրետ ազգ կամ ազգություն չի ենթադրում, այլ միայն նշանակում է իսլամի հետեւորդներ:

Երբ Խորհրդային Միության մայրամուտին Ադրբեջանը դուրս եկավ ԽՍՀՄ կազմից (30.08.1991), Արցախին այլ բան չէր մնում, քան հրաժեշտ տալ Խորհրդային Ադրբեջանին: Երկրամասի ազատասեր ժողովուրդը կարողացավ բռնկեցվել եւ ազգային ազատագրական պայքարի միջոցով թոթափել գաղութային լուծը, ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա հռչակել իր պետական անկախությունն ու Արցախի ժողովրդի անունից ընդունել եւ հռչակել իր Մայր օրենքը՝ Սահմանադրությունը⁶: Եվ պատահական չէ, որ հանրապետության Սահմանադրությունը սկսվում է «Արցախի ժողովուրդը» եզրույթով: Իսկ դա արտացոլում է օբյեկտիվ իրականությունը եւ ցուցաբերում երկրի արժանապատվությունը:

Սահմանադրության մեջ 7 անգամ օգտագործված է «Ժողովուրդ» եզրույթը (նախաբան, հոդվ. 2 մաս 1 և 2, հոդվ. 91, 110, 131, 132)՝ որպես երկրի տարածքի բնակիչների մի ամբողջություն: Այս համատեքստում արցախցի (ղարաբաղցի) ասելով, սկզբունքորեն պետք է նկատի ունենալ հանրապետության տարածքում բնակվող ցանկացած ազգության բնակչի:

Ինչ վերաբերում է «բնակչություն» եզրույթին, ապա միջազգային իրավունքում դրա տակ նկատի է առնվում պետության տարածքում բնակվող բոլոր անձանց համակեցությունը, որոնք գտնվում են տվյալ պետության իրավագործության ներքո: Այդ հասկացության տակ մտնում են պետության քաղաքացիները, երկքաղաքացիները եւ քաղաքացիություն չունեցող անձինք: Դրանց տակ չեն ընկնում դիվանագիտական գործակալները, հյուպատոսական աշխատողները, հատուկ առաքելության աշխատակիցները եւ նրանց ընտանիքների անդամները:

Բնակչությունն ավելի շուտ վիճակագրական եւ նրա հետ կապված ժողովրդագրական տերմին է: Այդ առումով կարելի է տարանջատել գյուղի, քաղաքի, մարզի, տարածաշրջանի, աշխարհամասի եւ նույնիսկ Երկիր մոլորակի բնակչությունը:

Ժամանակը ցույց է տվել, որ Արցախի ժողովուրդը, որպես կուռ միասնություն, իր իրավունքների եւ ազատությունների ու համազգային գաղափարների համար պայ-

⁵ «Կոմունիստ» հայատառ թերթ, 6 հուլիսի 1924թ.:

⁶ ԼՂՀ պաշտոնական տեղեկագիր, 28 փետրվարի 2017թ., N04:

քարել գիտի: Չի կարելի Արցախը վերածել տարածքի, իսկ ժողովրդին՝ բնակչության, հակամարտության սուբյեկտից՝ օբյեկտի: Իրականությունն այն է, որ.

- Արցախի ժողովուրդը պետության սահմանադրականության տարրն է, նրա սուբյեկտը,

- Արցախի ժողովուրդն իշխանության աղբյուրն է,

- Արցախի ժողովուրդը կոնկրետ ազգություն ունի, բնակչությունը՝ ոչ,

- Արցախի ժողովուրդն ազգային եզրույթ է, բնակչությունը՝ ոչ,

- Արցախի ժողովուրդը պատմականորեն ձևավորված մարդկանց ընդհանրություն է՝ արմատապես ու գիտակցականորեն կապված իր երկրի հողի հետ, իսկ բնակչությունը վիճակագրական ամփոփագիր է,

- ժողովուրդը համընդհանուր հասկացություն է, իսկ բնակչությունը կոնկրետ կետի (գյուղ, շրջան, քաղաք եւ այլն) բնակիչներն են:

ՄԱԿ-ի համապատասխան փաստաթղթերով եւ արդարադատության Միջազգային դատարանի վճիռներով աներկբա ճանաչված է ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը: Այդ փաստաթղթերի իրավական բովանդակությունից բխում է, որ Արցախի ժողովուրդն ինքնորոշման իր իրավունքն իրականացրել է հանրաքվեի միջոցով՝ ժողովրդի ազատ կամարտահայտության հիման վրա՝ առանց որեւէ ճնշման, հարկադրման կամ դրսի միջամտության: Այդ իրավունքը հնարավորություն է ընձեռնել ընտրելու իր կառավարման ձեւը, պետական եւ սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքը եւ քաղաքական ռեժիմը ու կառուցելու իր հարաբերությունները միջազգային հանրության հետ⁷:

Ամեն պարագայում՝ պետք է հաշվի նստել իրականության հետ՝ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի միջազգային սկզբունքի հրամայականին համապատասխան, փոխադարձ համաձայնության պայմաններում հանգուցալուծելով Արցախի եւ Ադրբեյջանի հանրապետությունների միջեւ առկա հակամարտությունը:

КТО АРЦАХЦЫ: НАРОД ИЛИ ЖИТЕЛИ? - ВЛАДИМИР ОСИПЯН - Развязанная со стороны Азербайджана война против Арцаха ведется не только на поле боя, но и на информационном поле. Посредством дезинформации Азербайджан пытается доказать международному сообществу, что армяне Арцаха не только не местные, но и составляют национальное меньшинство, силой которого Арцах не может иметь какую-либо государственность. В статье освещено то, каким сообществом является население Арцаха и какие международно-правовые показатели распространяются на него. В связи с этим показано национальное меньшинство и сущность термина «диаспора», а также освещены характеристики, данные народу международными документами, распространяя их на арцахский народ. В статье также раскрывается соотношение принципов территориальной целостности и самоопределения народа, в рамках которого права арцахского народа соответствовали

⁷ ՄԱԿ-ի 1960թ. բանաձևը՝ «Գաղութային երկրներին» և ժողովուրդներին անկախություն շնորհելու մասին:

требованиям международного права, занимая свое достойное место в семье народов международного сообщества.

Ключевые слова: государство, историческая территория, народ, население, нация, местное национальное меньшинство, конфликт, статус, самоопределение народа.

WHO ARE ARTSAKHIANS? PEOPLE OR POPULATION? - VLADIMIR HOVSEPYAN - *The war unleashed by Azerbaijan against Artsakh is being waged not only on the battlefield, but also on the information front. Through misinformation, Azerbaijan is trying to prove to the international community that the Armenians of Artsakh are not only indigenous but also a national minority, by virtue of which Artsakh cannot have any statehood. The article covers what kind of society the population of Artsakh is, what international legal standards apply to it. In that sense, the essence of the terms "national minority" - "Diaspora" is shown, as well as the descriptions given to the people by international documents, convincingly spreading them over the people of Artsakh. The article reveals the relationship between the principles of self-determination of peoples and territorial integrity, within the framework of which the people of Artsakh have brought their rights in line with the requirements of international law, occupying their rightful place in the family of peoples of the international community.*

Key words: Statehood, historical area, people, population, nation, indigenous national minority, conflict, status, self-determination of the people.